

Ἡ θεολογία τῆς Ἱστορίας σὸν π. Γεώργιο Φλωρόφσκυ

ΜΑΡΙΟΥ ΜΠΕΓΖΟΥ*

Ἐὰν ὑπάρχει ἓνας ὀρθόδοξος θεολόγος τοῦ 20οῦ αἰώνα πὺν διακρίνεται γιὰ τὴν ἐσχατολογία του, αὐτὸς εἶναι ἀναντίρρητα ὁ π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ (28 Αὐγούστου 1893 - 11 Αὐγούστου 1979) πὺν ἐπονομάσθηκε «πρῦτανης τῶν ὀρθοδόξων θεολόγων τοῦ 20οῦ αἰώνα» καὶ «ὁ πῖο οἰκουμενικὸς διδάσκαλος πὺν ἔχει νὰ παρουσιάσει ἡ ὀρθόδοξη θεολογία σὸν αἰώνα μας»¹. Ἐπανειλημμένα σὲ μία σειρὰ ἄρθρων του ἀπὸ τὴν δεκαετία τοῦ 1930 καὶ γιὰ τὰ ἐπόμενα τριάντα χρόνια ὁ π. Γ. Φλωρόφσκυ² τόνιζε τὴν σπουδαιότητα τῆς ἐσχατολογίας. Ἐμφαντικὰ ὑποστήριξε ὅτι «τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῆς σύγχρονης θεολογικῆς σκέψης εἶναι ἡ ἀνακάλυψη τῆς ἐσχατολογικῆς διάστασης τῆς χριστιανικῆς πίστεως»³.

Προκειμένου νὰ καταστῆ κατανοητὴ ἡ βαρύτητα μιᾶς τέτοιας θεολογικῆς ἐπισήμανσης, ἀρκεῖ νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι σὲ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖο ὁμοφωνοῦν οἱ πρωτοκορυφαῖοι θεολόγοι τοῦ 20οῦ αἰώνα σὸν ἑτερόδοξο χριστιανισμό. «Ἡ ἐσχατολογία εἶναι τὸ μάτι τοῦ κυκλώνα στὴν σύγχρονη θεολογία»⁴

---

* Ὁ Μάριος Μπέγζος εἶναι Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. Μητροπολίτης Περγάμου ΙΩΑΝΝΗΣ ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ, «π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ, ὁ οἰκουμενικὸς διδάσκαλος»: *Σύναξη* 64 (Ὀκτώβριος - Δεκέμβριος 1997) σ. 13 καὶ ἐπανεκδοσὴ σὸ παρὸν τεῦχος τῆς *Θεολογίας*, σσ. 31-48.

2. Βιβλιογραφικὸς κατατοπισμὸς ἀπὸ τὸν BLANE ANDREW, *A Sketch of the Life of Georges Florovsky*, New York 1993 = π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ - *Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο ἑνὸς μεγάλου θεολόγου*, μετ. Ε. Ταμαρέση - Παπαθανασίου, Ἀθήνα 2010, καὶ τὸ συλλογικὸ ἔργο: BLANE A. (ed.), *Georges Florovsky - Russian Intellectual-Orthodox Churchman*, New York 1993. Ἔγκυρος προσανατολισμὸς στὴν σκέψη του ἀπὸ τὸν WILLIAMS G. H., π. Γ. Φλωρόφσκυ - *Εἰσαγωγή στὴ σκέψη του*, μετ. Θ. Παπαθανασίου, Ἀθήνα 1989, καθὼς ἐπίσης σὸ ἀφιερωματικὸ τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ *Σύναξη*, τχ. 64 (Ὀκτώβριος - Δεκέμβριος 1997).

3. FLOROVSKY G., *Collected Works*, Belmont, Mass., 1976, III, σ. 245.

4. VON BALTHASAR HANS URS, "Eschatologie": *Fragen der Theologie heute*, (Hrsgg.) J. Feiner - J. Trütsch - F. Böckle, Einsiedeln 1957, σ. 403.

σύμφωνα με ρητή μαρτυρία του Χάνς Ούρς φόν Μπαλτάζαρ. Παρόλο που στην θεολογία του 19ου αιώνα «τὸ ἐσχατολογικὸ γραφεῖο ἦταν συνήθως κλειστό»⁵ κατὰ τὴν εὐστοχη διατύπωση τοῦ Ἔρνστ Τραίλτς, ὡστόσο ἀπὸ τὸν μεσοπόλεμο ἤδη μεταβλήθηκε ἡ κατάσταση ἄρδην. Ὁ πρῶτανος τῆς εὐαγγελικῆς θεολογίας τοῦ 20οῦ αἰῶνα Κάρλ Μπάρτ μιλοῦσε γιὰ τὴν παρουσία ἑνός «παν – ἐσχατολογικοῦ δράματος»⁶ στὰ θεολογικὰ γράμματα καὶ ὁ πρωτοκορυφαῖος τῆς ρωμαιοκαθολικῆς σκέψης Κάρλ Ράνερ παρατηροῦσε: «Τὸ κεφάλαιο τῆς ἐσχατολογίας εἶναι ἀκόμα στὴν ἀρχὴ τῆς ἱστορίας του. Τὸ πιὸ ἱστορικὸ στοιχεῖο δὲν ἔχει ἀκόμα παρὰ μόνον ἐλάχιστη ἱστορία ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς θεολογίας»⁷.

Ἡ παρουσία τοῦ π. Γ. Φλωρόφσκυ στὴν θεολογικὴ γραμματεία τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἐγκαινιάζεται τὸ ἔτος 1929/1930 μὲ ἕνα δοκίμιό του σὲ γερμανικὴ γλῶσσα δημοσιευμένο σὲ περιοδικὸ τῆς ρωσικῆς Διασπορᾶς καὶ τιτλοφορεῖται ἀπὸ τὸν συγγραφέα του: «Ἐξέλιξη καὶ Ἐπιγένεση. Γιὰ τὴν προβληματικὴ τῆς ἱστορίας»⁸. Μετὰ ἀπὸ μία εἰκοσιπενταετία ἐπανέρχεται μὲ ἄλλο θεολογικὸ κείμενό του σὲ ἀγγλικὴ γλῶσσα πού ἐμφανίζεται ὡς ἐπιστημονικὴ ἀνακοίνωση σὲ συνέδριο τοῦ 1956 ὑπὸ τὸν τίτλο: «Ἡ Πατερικὴ Ἐποχὴ καὶ ἡ Ἐσχατολογία – Μία εἰσαγωγή»⁹. Τέλος, ὕστερα ἀπὸ λίγα χρόνια, τὸ 1962, κυκλοφορεῖ πάλι στὰ ἀγγλικά τὸ ἄρθρο του «Τὰ Ἐσχάτα Πράγματα καὶ τὰ Ἐσχάτα Γεγονότα»¹⁰.

Ἡ ἐναρκτήρια διατύπωσή του στὸ γερμανικὸ ἄρθρο (1929/1930) ἔχει ὡς ἐξῆς: «Ἡ θεμελιώδης καὶ χαρακτηριστικὴ ἔννοια τῆς ἱστορίας εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου. Ἡ φύση εἶναι τὸ πεδίο τοῦ γενικοῦ, ἐνῶ ἡ ἱστορία ἀποτελεῖ τὸν χῶρο ὅχι ἀπλῶς τοῦ διακεκριμένου ἢ τοῦ ἰδιαζόντος, ἀλλὰ ἀκριβῶς τοῦ προσωπικοῦ ὄντος»¹¹. Περαιτέρω ἐξειδικεύει τὶς παρατηρήσεις του ὁ π. Γ.

5. TROELTSCH E. στὸ BALTHASAR, ὁ.π., σ. 403.

6. BARTH K., *Kirchliche Dogmatik*, IV/3, 1046-1047 στὸ G. SAUTER, *Zukunft und Verheissung*, Zürich 1965, σ. 79.

7. K. RAHNER, "Eschatologie": *Lexikon für Theologie und Kirche* 3(1959) 1095.

8. FLOROVSKY G., «Evolution und Epigenesis. Zur Problematik der Geschichte»: *Der russische Gedanke* 1(1929-1930), σσ. 240-252.

9. FLOROVSKY G., «The Patristic Age and Eschatology: An Introduction»: *Collected Works*, Belmont, Mass., 1975, IV, σσ. 63-78 = π. Γ. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, Ἔργα, μετ. Π. Πάλλη, Θεσσαλονίκη 1979, IV, σσ. 73-91.

10. FLOROVSKY, «The Last Things and the Last Events»: *Works*, 1976, III, σσ. 243-265 = ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, Ἔργα, 1983, III, σσ. 279-306. Οἱ παραπομπὲς στὸ πηγαιὸ ὕλικό σημειώνονται μὲ τὶς ἐνδείξεις FLOROVSKY γιὰ τὸ ἀγγλικὸ πρωτότυπο καὶ ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ γιὰ τὴν ἐλληνικὴ μετάφραση στὴν συγκεκριμένη ἐκδοση μὲ ἀρίθμηση τοῦ τόμου λατινικὰ καὶ τῆς σελίδας ἀραβικὰ.

11. FLOROVSKY, *Evolution und Epigenesis*, σ. 247.

Φλωρόφσκυ με τὸν ἀκόλουθο τρόπο: «Ἡ ἱστορία εἶναι ὁ χῶρος τῆς προσωπικῆς πράξης, γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τῆς δημιουργίας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἡ προσωπικότητα εἶναι τὸ ἀληθινὸ ὑποκείμενο τῆς ἱστορίας»¹².

Ἄξιοσημείωτο τυγχάνει τὸ γεγονός ὅτι ὁ πολὺς Γέροντας τῆς θεολογίας μας διαστέλλει τὴν φύση ἀπὸ τὴν ἱστορία, ἀντιπαραθέτει αὐτὲς τὶς δύο κατηγοριοποιήσεις τοῦ ἀνθρώπινου βίου καὶ προκρίνει τὴν ἱστορία ἀπέναντι στὴν φύση. Μία ἀκόμα παρατήρηση εἶναι ὅτι διασυνδέει τὸ πρόσωπο με τὴν ἱστορία θέτοντας ὡς κοινὸ παρονομαστὴ τὴν ἐλευθερία, τὴν δημιουργία καὶ τὴν καινοτομία ποὺ ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὴν φύση. Μὲ βάση αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν θεμελιώδη διάκριση καὶ ἀφετηριακὴ προτίμηση δομεῖται ἡ θεολογία τοῦ π. Γ. Φλωρόφσκυ.

Στὰ μεταγενέστερα κείμενά του γίνεται ἀκόμα πιὸ ρητὸς καὶ κατηγορηματικὰ σαφής: «Ἡ χριστιανικὴ θεολογία πρέπει νὰ κατανοηθεῖ ὡς “θεολογία τῆς ἱστορίας”. Ἡ χριστιανικὴ πίστη βασιίζεται σὲ γεγονότα, ὄχι σὲ ιδέες»¹³. Καταγγέλλει τὸ γεγονός ὅτι «ἡ ἐσχατολογία ἦταν γιὰ πολὺ καιρὸ ἕνας παραμελημένος κλάδος στὴν σύγχρονη θεολογία»¹⁴ καὶ διευκρινίζει μὲ περισσὴ κατηγορηματικότητα: «Τὴν ἐσχατολογία δὲν μπορεῖς νὰ τὴν πραγματευθεῖς ὡς ἕνα εἰδικὸ κεφάλαιο, ὡς ἕνα χωριστὸ ἄρθρο πίστεως. Μπορεῖς νὰ τὴν κατανοήσεις μόνο μέσα στὴν ὅλη προοπτικὴ τῆς χριστιανικῆς πίστεως»¹⁵. Μὲ ἕναν τόσο ρωμαλέο τρόπο ὁ π. Γ. Φλωρόφσκυ προβιβάζει τὴν ἐσχατολογία σὲ σύνοψη τῆς θεολογίας καὶ ἐξισώνει ὁλόκληρη τὴν χριστιανικὴ θεολογία σὲ θεολογία τῆς ἱστορίας μὲ βάση τὸν χριστοκεντρισμό.

Ἄξονικὸ σημεῖο τῆς χριστοκεντρικῆς σκέψης του εἶναι ἡ διάκριση ιδεῶν καὶ γεγονότων, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν διάκριση πλατωνισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Χριστοῦ σὲ γεγονὸς Ἐνσαρκώσεως καὶ Ἀναστάσεως ἐκ νεκρῶν, σὲ ρητὴ ἀντίθεση πρὸς τὶς πλατωνικὲς ιδέες ποὺ εἶναι ἄσαρκες, ἄυλες, ἄχρονες, αἰώνιες καὶ ἀνιστόρητες, ἀποτελεῖ τὸ ἀρχιμήδειο στήριγμα τῆς θεολογίας τοῦ π. Γ. Φλωρόφσκυ. Πρόσωπο καὶ ἱστορία εἶναι οἱ δύο ἀπαράβατες καὶ ἀπαράμιλλες συνιστώσες τοῦ γεγονότος Χριστοῦ ποὺ καθιδρύει τὴν πίστη τῆς ἐκκλησίας. Μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια συνάπτει τὴν ἐσχατολογία μὲ τὴν ἐκκλησιολογία: «Ἡ *communio sanctorum* (κοινωνία τῶν ἁγίων) εἶναι ἕνα σημαντικὸ κεφάλαιο τῆς ἐσχατολογίας»¹⁶.

12. FLOROVSKY, ὁ.π., σ. 252.

13. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, III, σ. 280.

14. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, III, σ. 279.

15. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, ὁ.π., σ. 281.

16. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, ὁ.π., σ. 299.

Συνέπεια τῆς χριστολογίας τοῦ π. Φλωρόφσκυ εἶναι ἡ ἐσχατολογία, γι' αὐτὸ ἡ ἐπικέντρωση τῆς θεολογίας στὴν ἐσχατολογία εἶναι ἀπόρροια τοῦ χριστοκεντρισμοῦ. Ὁ Χριστὸς καθιερώνει τὰ ἔσχατα καὶ δὲν ἰσχύει τὸ ἀντίστροφο. Δὲν εἶναι ἡ ἱστορία ποὺ ἀναδεικνύει τὸν Χριστό, ἀλλὰ ἀντιθέτως εἶναι τὸ γεγονός Χριστὸς ποὺ προβιβάζει τὰ ἔσχατα σὲ μείζονα παράμετρο τῆς χριστιανικῆς πίστεως ὡς κριτικὴ ὑπέρβαση τῆς ἱστορίας. Τὰ ἔσχατα ὡς μετα-ἱστορικὸ μέγεθος ἀποτελεῖ τὴν κριτικὴ ὑπέρβαση τῆς ἱστορίας ποὺ σημαίνει ὅτι ἡ ἱστορία λαμβάνεται σοβαρὰ ὑπόψη καὶ ταυτοχρόνως ὑπερβαίνεται κριτικὰ ἀπὸ τὴν μετα-ἱστορία, δηλαδὴ τὰ ἔσχατα. Τὸ τέλος τῆς ἱστορίας ἀποκαλύπτει τὸ νόημα τῆς ἱστορίας, ἡ ἀκροτελεύτια ἐκβαση φωτίζει τὴν ὅλη πορεία τῶν συμβάντων, ἡ ἐσχατολογία ὑπερβαίνει καὶ ἀνατρέπει τὸν ἱστορισμό. Σύμφωνα μὲ τὸν Μάξιμο Ὁμολογητὴ ἰσχύει τὸ ἐξῆς: «Ὡς αἰεὶ σοφῶς τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ τέλους δεικνύς. Οὐκ ἔτι γὰρ μετὰ τὴν παράβασιν δεικνύται τὸ τέλος ἐκ τῆς ἀρχῆς, ἀλλ' ἡ ἀρχὴ ἐκ τοῦ τέλους»¹⁷.

Μὲ μία τέτοια χριστοκεντρικὴ λογικὴ ὁ π. Γ. Φλωρόφσκυ ἀνάγεται στὴν θεολογικὴ πρωτοκαθεδρία τῆς ἐσχατολογίας: «Ἡ ἐσχατολογία δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνα ἐπὶ μέρους τμῆμα τοῦ χριστιανικοῦ θεολογικοῦ συστήματος, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ βάση καὶ τὸ θεμέλιό του, ἡ καθοδηγοῦσα καὶ ἐμπνεύουσα ἀρχὴ του, ἡ, τρόπον τινά, τὸ κλίμα ὁλόκληρης τῆς χριστιανικῆς σκέψεως, Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι στὴν οὐσία του ἐσχατολογικὸς καὶ ἡ ἐκκλησία εἶναι μία “ἐσχατολογικὴ κοινότης”... Ἡ χριστιανικὴ προοπτικὴ εἶναι κατ' οὐσίαν ἐσχατολογικὴ»¹⁸. Συμπερασματικὰ διαδηλώνει τὴν θεολογικὴ του πεποίθηση «πόσο βαθιὰ καὶ στενὰ σχετίζονται ὅλα τὰ ἐσχατολογικὰ θέματα μὲ τὸν πυρήνα τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος»¹⁹.

Ἀποκορύφωμα τῆς θεολογίας του εἶναι ἡ κατηγορηματικὴ ὅσο καὶ φαινομενικὰ δυσερμηνευτὴ διατύπωση τοῦ π. Φλωρόφσκυ: «Ὅποιος μένει ἀδιάφορος ἀπέναντι στὴν ἱστορία, αὐτὸς δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ εἶναι καλὸς χριστιανός»²⁰. Τέτοιος θεολογικὸς ἀφορισμὸς μοιάζει νὰ σκανδαλίζει κάθε ἄνθρωπο, χριστιανὸ ἢ μὴ, ποὺ εἶναι συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ, τὶς περισσότερες φορές, διαποτισμένος ἀπὸ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ μεταφυσικὴ καὶ μάλιστα τὸν πλατωνισμό ἢ τὸν νε-

17. ΜΑΞΙΜΟΣ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ, *Πρὸς Θαλάσσιον*, ΝΘ': PG 90, 616A.

18. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, IV, σ. 73.

19. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, IV, σ. 90.

20. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, IV, σ. 225.

οπλατωνισμό, όπου η αλήθεια είναι μία ιδέα άυλη, άσαρκη, άχρονη, αΐδια, αιώνια, ανιστορική, άπρόσωπη και γενική.

Στήν εκκλησία η αλήθεια είναι ο Χριστός, ένα ιστορικό πρόσωπο με συγκεκριμένη οντότητα, ο Λόγος του Θεού και Υιός του Πατρός, τὸ δεύτερο πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδος. Τὸ γεγονός Χριστός είναι πὸν συρράπτει πρόσωπο και ιστορία με τὴν Ἐνσάρκωση, ἐνῶ με τὴν Ἀνάσταση ἀνάγει πρόσωπο και ιστορία στὰ ἔσχατα. Ἡ ἐπικέντρωση τῆς θεολογίας του π. Φλωρόφσκυ στήν χριστολογία είναι πὸν διασυνδέει τὴν ἔσχατολογία με τὸν προσωποκεντρισμό²¹.

Πλεονάζουν οἱ μαρτυρίες στὰ ἔργα του π. Φλωρόφσκυ, ὅπου προβάλλεται ὁ προσωποκεντρισμός του χριστιανισμοῦ και μάλιστα σὲ ἀντιδιαστολή πρὸς τὸν ἀρχαιοελληνισμό καθὼς ἐπίσης ἡ ἀναφορὰ του προσώπου στήν ἔσχατολογία. «Κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς πατερικῆς θεολογίας ἦταν ὁ ὑπαρξιακός χαρακτήρας της»²² δηλώνει ἀφετηριακά και ἐπιμένει ὅτι «ἐὰν ὑφίστανται περιθώρια γιὰ χριστιανική μεταφυσική, θὰ πρέπει νὰ εἶναι μεταφυσική προσώπων». Ὑπογραμμίζει ὅτι ὁ ἑλληνισμός «θεωροῦσε μόνο τὸ προσωπεῖο ὡς πρόσωπο»²⁴ και τονίζει: «Ἡ ἴδια ἡ ιδέα τῆς προσωπικότητας ἦταν μία μεγάλη χριστιανική συνεισφορὰ στήν φιλοσοφία».

Ἄξιοπρόσεκτη εἶναι μία ἰδιαζόντως διεισδυτική παρατήρηση του π. Γ. Φλωρόφσκυ σύμφωνα με τὴν ὁποία τὸ πρόσωπο και τὰ ἔσχατα διασυνδέονται ἀπαραιτήτως. Ἡ ἀποσύνδεση προσωποκεντρισμοῦ και ἔσχατολογίας ἐκφυλίζει τὴν χριστιανική πίστη στὸν εὐσεβισμό, πὸν δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ θρησκευτική ἐκδοχή του ἀτομικισμοῦ. «Κατὰ μία ἔννοια, ὁ σύγχρονος ὑπαρξισμός στήν θεολογία δὲν εἶναι παρὰ μία ἀνανεωμένη παραλλαγή του παλιοῦ πιετιστικοῦ (εὐσεβιστικοῦ) θέματος. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, σημαίνει τὴν πλήρη ἀπογύμνω-

21. Μητροπολίτης Περγάμου ΙΩΑΝΝΗΣ ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ, «Ἀπὸ τὸ προσωπεῖον εἰς τὸ πρόσωπον»: *Χαριστήρια εἰς Μητροπολίτην Χαλκηδόνος Μελίτωνα*, Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 287-323, *Ἑλληνισμός και Χριστιανισμός*, Ἀθήνα 2003, 104-112, *Εὐχαριστίας Ἐξεμπλάριον*, Μέγαρο 2006, σσ. 131-222, και ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., *Being as Communion*, London 1985, σσ. 27-65 ("Personhood and Being"), σσ. 67-122 ("Truth and Communion"), *Communion and Otherness*, London 2006, σσ. 99-112 ("On Being a Person"), *Lectures in Christian Dogmatics*, London 2008, σσ. 153-161 ("Eschatology and History").

22. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, I, σ. 148.

23. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, I, σ. 164.

24. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, III, σ. 38.

25. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ, III, σ. 135.

ση τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀπὸ τὸν ἱστορικό της χαρακτήρα. Τὰ γεγονότα τῆς ἱστορίας ἐπισκιάζονται ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς»²⁶.

Προσωποκεντρισμὸς καὶ ἐσχατολογία συρράπτονται ἐσώατα καὶ στενόατα. Μόνο μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἀποτρέπονται προληπτικά δύο τερατώδεις ἐκφυλισμοὶ τῆς ζωῆς μας πού δυστυχῶς κυριαρχοῦν στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα καὶ καταταλαιπωροῦν τὴν ἀνθρώπινη καθημερινότητα: ὁ ἀτομικισμὸς καὶ ὁ ὀλοκληρωτισμὸς, τόσο στὴν ἔνθετη ὅσο καὶ στὴν ἄθετη ἐκδοχή τους. Ἡ διαστολὴ τοῦ προσώπου ἀπὸ τὴν ἱστορία²⁷ σημειώνεται ἄλλοτε μὲ τὸ σχῆμα «ἀνιστόρητο πρόσωπο» καὶ ἄλλοτε πάλι μὲ τὸ σχῆμα «ἀπρόσωπη ἱστορία».

Μία πρώτη ἐκδοχὴ τῆς πώλωσης προσώπου - ἱστορίας εἶναι ἡ προτίμηση τοῦ προσώπου καὶ ἡ ὑποτίμηση τῆς ἱστορίας πού σημαίνουνται μὲ τὸ ἀνορθόδοξο σχῆμα «ἀνιστόρητο πρόσωπο». Ὁ ἀτομικισμὸς τῆς νεωτερικῆς ιδιότυπης εἶναι ἡ ἐκκοσμηκευμένη μορφή τοῦ ἀνιστόρητου προσώπου, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἐκλαμβάνεται ὡς ἄτομο ἐρήμην τῶν σχέσεών του μὲ τὸ Ἄλλο του (ἀνθρώπινο, κοινωνικό, φυσικό ἢ ὑπερφυσικό). Ἄσχετο πρόσωπο εἶναι τὸ ἄτομο, ἐνῶ τὸ σχετιζόμενο ἄτομο ἐπνομάζεται πρόσωπο. Ἡ μοναδικότητα τῆς ὄντοτητας εἶναι ὁ κοινὸς παρονομαστὴς ἀτόμου καὶ προσώπου. Ἡ ἀναφορικότητα, δηλαδή ἡ πρόταξη τῆς σχέσης, εἶναι πού διαφοροποιεῖ καισαρικά τὸ ἄτομο ἀπὸ τὸ πρόσωπο. Ἡ ἀτομικότητα χωρὶς ἀναφορικότητα συνιστᾷ τὸ ἄτομο, ἐνῶ ἡ ἀναφορικότητα μαζί μὲ τὴν ἀτομικότητα εἶναι πού ἀναδεικνύει τὸ πρόσωπο. Θρησκευτικὴ ἐκδοχὴ τοῦ ἀτομικισμοῦ εἶναι ὁ εὐσεβισμὸς μὲ τὶς ποικίλες προσωπιές του (πουριτανισμὸς, πιετισμὸς, ἠθικισμὸς).

Ἡ φαινομενικὰ ἀντίθετη καὶ ὅμως δομικὰ ὅμοια ἐκδοχὴ ἀπέναντι στοῦ ἀνιστόρητου προσώπου εἶναι τὸ ἐξίσου πολωτικὸ σχῆμα τῆς «ἀπρόσωπης ἱστορίας».

26. ΦΛΩΡΟΦΕΚΥ, III, σσ. 279-280.

27. ΜΠΕΓΓΟΣ Μ., *Νεοελληνικὴ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας*, Ἀθήνα 1998, 332-356. Πρβλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Διαλεκτικὴ Φυσικὴ καὶ Ἐσχατολογικὴ Θεολογία*, διδακτορικὴ διατριβή, Ἀθήνα 1985, *Δοκίμια Φιλοσοφίας τῆς Θρησκείας - Μεταμοντερνισμὸς καὶ Ἐσχατολογία*, Ἀθήνα 1988, σσ. 65-122 («Ἐσχατολογικὴ φιλοσοφία τῆς θρησκείας»), *Νεοελληνικὴ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας*, Ἀθήνα 1998, σσ. 127-148 («Ἐσχατολογικὴ ὄντολογία στὴν ἀνατολικοευρωπαϊκὴ φιλοσοφία τῆς θρησκείας»). Πρβλ. BEGZOS M., *Die Eschatologie in der Orthodoxie des 20. Jahrhunderts*, Athen 1989 (ἀνάτυπο: Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τόμος 28/1989) καὶ σὲ γαλλικὴ μετάφραση τοῦ γερμανικοῦ πρωτοτύπου ἀπὸ τὸν Albert Van Hoa ὡς: "L' eschatologie dans l' Orthodoxie du XXe siecle" στὰ πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου τῆς Academie Internationale des Sciences Religieuses (Roma 1988) μὲ τίτλο: *Temps et eschatologie*, (ed.) Jean - Louis Leuba, Paris 1994, σσ. 311-328.

Ὁ ὀλοκληρωτισμὸς κάθε μορφῆς, τόσο στὴν ἐκκοσμικευμένη μορφή (ἀπολυταρχία, τυραννία, φασισμὸς, σταλινισμὸς κ.λπ.) ὅσο καὶ στὴν θρησκευτικὴ ἐκδοχή (φανατισμὸς, φονταμενταλισμὸς, θεοκρατία κ.λπ.), εἶναι ἡ συγκεκριμενοποίηση τῆς ἀπρόσωπης ἱστορίας, ὅπου προτιμᾶται ἡ ἱστορία καὶ ὑποτιμᾶται τὸ πρόσωπο, προβάλλεται τὸ γενικό, καθολικό, ἀπόλυτο καὶ ἀποβάλλεται τὸ εἰδικό, συγκεκριμένο, σχετικό καὶ σχετιζόμενο ὄν (ἄνθρωπος). Στὸ ὄνομα γενικῶν καὶ ἀφηρημένων ἀρχῶν, ἀπολύτων ἀληθειῶν, ἄσαρκων ιδεωδῶν, ἄυλων ἰδανικῶν καὶ ἀπρόσωπων ὄντων ἐξοντώνεται τὸ συγκεκριμένο ἔνσαρκο καὶ ἔνυλο ὄν πὺν λέγεται καὶ εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ἀφηρημένη γενικότητα κατασπαράσσει τὴν συγκεκριμένη ὄντοτητα καὶ ἔτσι ἡ ἀνθρωπότητα καταβροχθίζει τὸν ἄνθρωπο στὸ ὄνομα κάποιων ἀφηρημένων ιδεωδῶν.

Τραγικὴ εἰρωνεία τῆς ἱστορίας εἶναι ὅτι τὰ δύο αὐτὰ ἄκρα, ὁ ἀτομικισμὸς καὶ ὁ ὀλοκληρωτισμὸς, δηλαδή τὸ ἀνιστόρητο πρόσωπο καὶ ἡ ἀπρόσωπη ἱστορία, τυχαίνει πάντοτε νὰ συναντῶνται μέσα στὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς καὶ μάλιστα νὰ ἀλληλοτροφοδοτοῦνται χωρὶς ποτὲ νὰ ἀλληλοσυμπληρώνονται. Ὁ ἀτομικισμὸς προλειάνει τὸ ἔδαφος γιὰ τὸν ὀλοκληρωτισμὸ καὶ αὐτὸς ὁ τελευταῖος μὲ τὴν σειρά του πάλι προετοιμάζει τὸν χῶρο γιὰ τὴν ἀνάδυση τοῦ πρώτου. Ἡ ἐναλλακτικὴ λύση ἀπέναντι στὸν ἀτομικισμὸ καὶ στὸν ὀλοκληρωτισμὸ, καθὼς ἐπίσης ὁ ἐλλείπων κρίκος μεταξὺ ἀνιστόρητου προσώπου καὶ ἀπρόσωπης ἱστορίας, εἶναι τὸ ἱστορικὸ πρόσωπο πὺν σημαίνεται στὴν διαλεκτικὴ προσωποκεντρισμοῦ καὶ ἐσχατολογίας, ὅπως ἄριστα ὑποδεικνύεται ἀπὸ τὸν θεολόγο μας. Μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια ἀποκτᾶ ἰδιάζουσα σημασία καὶ ἀπαράμιλλη ἐπικαιρότητα –πολὺ πέρα τῶν αὐτονόητα στενῶν ὁρίων τῆς χριστιανικῆς πραγματικότητας– ἡ θεολογία τῆς ἱστορίας στὸν π. Γ. Φλωρόφσκυ.